ROM (ZIGENARE) ÄR INTE NOMADER. ZIGENSK TRADITION

Rosa Taikon

FARS ARBETEN

Blåslampans väsande ljud når längst in i det mörka hörnet av vagnen, där vi barn ligger och sover.[1] Jag vaknar av det fräsande ljud som uppstår när ett hett metallstycke doppas i vattenskålen. Far har suttit uppe till sent på natten, för att slutföra det arbete han håller på med. Han har lagt ifrån sig det långsmala mässingsröret med vars hjälp han för elden över metallen. Silverstycket han håller upp mot ljuset speglar skuggor och dagrar, som uppstår i skenet av oljelampan. De dubbeltvinnade silvertrådarna löper samman till slutna former, öppnar sig åter och tar vägen förbi varann, beskriver en mjuk båge. De lämnar plats för de små runda silverkulorna, som lyser som daggdroppar på den uppdrivna formen. Silverstyckets konturer har formen av en pagod. Jag förundras över min fars skicklighet, när han arbetar med den zigenska smyckeformen, vars ursprung ligger 1000 år tillbaka i tiden med rötter i Indien. Naturligtvis är det hans egen skaparkraft och formkänsla som bestämmer smyckets form, men de förenas med de ursprungliga traditionella element, som finns i den zigenska smyckekulturen. Min bror Paul, som vaknat före mig, står tyst bredvid far och iakttar arbetet med smycket.

Jag får en vision av att så här kan det ha sett ut när min far som liten gosse betraktade sin fars arbete. ”Man ville ju lära!” och traditionen krävde att de unga förde vidare de gamlas kunnande. Att det sen blev jag och inte min bror som kom att föra vidare vår släkts smycketradition, det är en annan historia. Med den här inledningen vill jag ge en bild av den zigenska smyckekonsten, sådan jag själv upplevde den som barn.

1 Artikeln publicerades ursprungligen i katalogen till Rosa Taikons utställning *Zigensk smycketradition* på Nationalmuseum, 23/10–23/11 1969.

Min farfar Kori Jancesti, som tillhörde ätten Calderes (vilket betyder kopparslagare), var född i Ungern. Han kom att tillbringa många av sina år i Ryssland. I detta land uppträdde farfar med sin stora familj. Med suverän skicklighet visade de sin danskonst för en kräsen rysk aristokrati i Petersburg. Även de kritiska kirgiserna ute på den ryska tundran åsåg med gillande dessa uppträdanden. Min yngsta farbror Bomba Taikon kan ännu i dag ge prov på dessa danser. Naturligtvis stod de själva för musiken. De var också kopparslagare, förtennare, vagnmakare, violinbyggare och silversmeder. På senare år drev de även tivoliverksamhet. Dessa yrken var min släkts huvudsakliga inkomstkälla.

När det gällde instrument föredrog far att spela fiol och helst då på en sådan han själv hade byggt.

Långt senare i min barndom minns jag att vi barn var tvungna att röra oss försiktigt i tältet, där far hade spänt upp en lina i vilken hängde violinlock och bottnar. Dessa bearbetades av far med mycken omsorg, för att få fram den speciella klang han eftertraktade.

Vi barn var födda i Sverige och svenska medborgare. Far försökte upprepade gånger få skolmyndigheter och kommunalmän att inse, att de självklara rättigheter, som tillkommer medborgare i detta land, även skulle gälla oss. Men så enkelt var det inte. Efter att ha tillkämpat min bror Paul och mig en skoltid av några månader, gav han upp. Far insåg att om läroanstalterna nekade oss utbildning, så fick han själv stå för undervisningen på det plan, som han behärskade. Far skulle lära oss hantera instrument. Min bror Paul trakterade redan dragspel. Själv drömde jag om att få lära spela fiol! Men far behövde en trumslagare! I stället för att sitta på skolbänken under vår barndom, satt vi på musikestrader runt om i landet.

PROFANA GUDAR

Hos många kulturer finner man i den ursprungliga smyckeformen två element. Den ena fruktbarhetens symbol i sin yttersta konsekvens – solen. Den andra, som är livshotande, är det ”onda ögat”. För att hålla sig väl med de höga makterna och skydda sig, så upphöjer man det ”onda” till en gudom och framställer den i guld, silver, ädelträ. Man bevekar de dödsbringande elementen genom att avbilda dem och förse dem med tecken och ornament, som innehar en magisk kraft mot det onda. Så småningom har dessa teckens innebörd gått förlorad för läsaren, och kvar blir endast de dekorativa inslagen. På samma sätt har det förhållit sig med den zigensk-indiska ornamentiken. Fordom

hade den en rent konkret betydelse. Man kunde läsa i ornamentiken. Samtidigt kom en hel del tecken att gälla som signum för olika släkter.

De stora silverknappar som de gamla männen bar hade i regel formen av ett kvinnobröst, där man på mönsterslingorna kunde uttyda vilken klan knapparna tillhörde. Varje släkt satte egen prägel på sina smycken.

Den praktfulla ornamentiken, som det zigenska smycket en gång i tiden hade ägt, förlorade sin rikedom ju längre bort från Österlandet man kom. Genom sina vandringar i Europa kom naturligtvis den zigenska folkgruppen i kontakt med andra kulturer.

Av olika sociala skäl förändrades det zigenska smyckets karaktär mer och mer. Ett av dessa skäl måste nämnas. Från att en gång i tiden ha bevekat översinnliga makter kom det zigenska smycket under århundradens vandringar i Europa till att betvinga mer profana gudar såsom pantlånare och liknande. Av skäl som numera är kända fick inte den zigenska folkgruppen investera i hus, mark och fasta ägodelar. Alltså återstod endast en möjlig livförsäkring – att omsätta sina förtjänade slantar i guld i form av smycken. I ett nödläge kunde man sedan förvandla denna form av kapitalreserv till reda pengar.

På grund av den trångskalliga europeiska kulturuppfattningen, vilken inte erkände några andra kulturformer än den ”europeiska”, så var man tvungen att i sin smyckekonst utlämna mycket av det genuina formspråk man tidigare hade ägt. Man anpassade utformningen av smycket till de olika ländernas egna traditioner. Det har alltid varit Västerlandets heliga ko att tala om icke europeisk kultur såsom primitiv och då i ordets negativa mening.

FOLKLIVSFORSKARE

Beklagligt nog har jag inte haft råd och möjlighet att forska i mitt folks historia. Däremot finns det en hel del ovederhäftiga ”forskare” och ”experter”, som gör anspråk på att ha studerat den zigenska kulturen i olika former. Jag citerar min syster Katarina som får olika frågor om zigenarna och svarar på dessa i vår tidskrift *Zigenaren* nr 1–2 1967:

”Finns det inga folklivsforskare eller etnografer, som intresserar sig för zigenare?”

Nej, det har länge förvånat mig att ingen seriös forskare i vårt land sysslar med dessa frågor om samhällsskick och andra kulturyttringar bland zigenare i Sverige. Jag har åtminstone aldrig under min livstid mött någon förutom charlataner och bluffmakare, som utnyttjar zigenarnas nödsituation och köper upp deras pantsatta guldreserver för

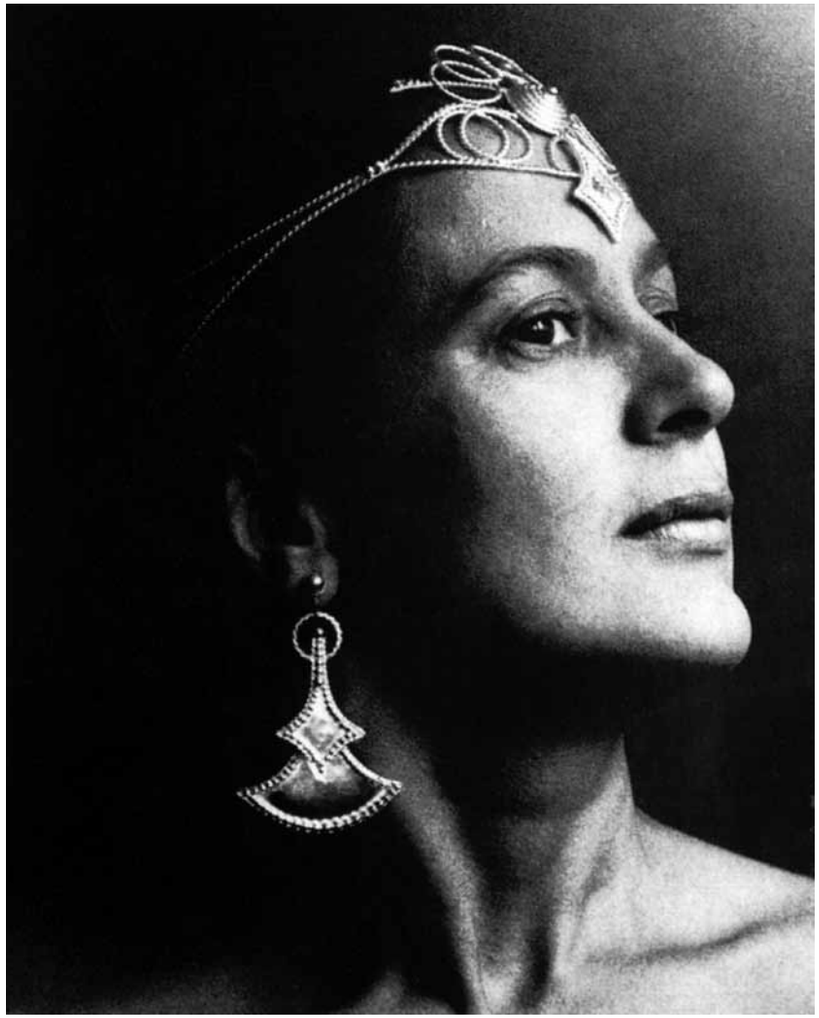

Rosa Taikon, ur katalogen till *Zigensk smycketradition*, 1969. Foto: Katarina Taikon.

en spottstyver. Enda undantaget är språkforskarna Olof Gjerdman och Erik Ljungberg, som 1963 utkom med den utmärkta ”The language of the Swedish coppersmith gipsy Johan Dimitri Taikon”.

KULTUR

Den zigenska kulturen är kanske i dag den enda levande kultur med vilken man kan resa mer än tusen år tillbaka i tiden endast genom att förflytta sig geografiskt. Om man skulle företa en resa, låt oss säga från Stockholm 1969 – Bukarest 1700 – Knossos 1400 till Delhi i norra Indien på 1000-talet, så skulle denna färd inte endast blottlägga språket i alla dess stadier, tidsmässigt och geografiskt, utan även andra kulturyttringar som har med den zigenska folkgruppen att göra, skulle kunna uppdagas.

För smyckekonstens del skulle det betyda att man kunde komma fram till hur mycket av den ursprungliga formen och ornamentiken som har influerat andra folkgruppers smyckeyttringar samt vad zigenarna själva tagit upp av andra kulturer.

Zigenare från hela världen talar fortfarande i dag samma språk som de på tusentalet förde med sig från norra Indien, vilket härstammar från sanskrit. Att språket senare tillförts en hel del låneord från andra länder samt har olika dialekter är en naturlig följd av vandringarna. Ingenting av de svenska zigenarnas kultur i fråga om konstarter finns nedtecknat, och de gamla som muntligen förde sångerna, poesin och hantverket vidare har för länge sedan gått ur tiden. Jag ser med oro på hur stora delar av vår kultur håller på att gå förlorad. Därför är det angeläget att jag medverkar till, att i varje fall föra vidare den smycketradition som jag själv upplevt. Frånsett de smycken som visas på denna utställning finns tyvärr nästan ingenting kvar av de arbeten som far utförde under sin livstid. Men i utställningen ingår också några bilder på vilka han själv är fotograferad iklädd sina smycken.

Mitt eget arbete är en fortsättning av det jag sett min far utföra. Den zigenska smycketraditionen har förts vidare från generation till generation, där varje silversmed har givit uttryck för den egna personligheten. Jag känner mig alltså inte för hårt bunden av traditionen.